

„Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa – / török, tatár, tót, román kavargó / e szívben, mely a multnak már adósa / szelíd jövővel” – József Attila *A Dunánál* című verse jár a fejemben, amikor inkább Zalán és inkább Dózsa, mint Árpád

30 Tverdota György

TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

Bánffy Miklós trilógiája

és Werbőczy leszármazottjaként Gróf Bánffy Miklós nevezetes, a bibliai *Méné tékel ufárszin* lángszavait címével választó történelmi trilógiáját állítom a magam és tisztelt hallgatóim figyelmének középpontjába.

A nagy magyar költő történetfilozófiai ódája ugyanis tartalmazza azt az irányelvet: „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés”, amelyet mindvégig érvényesítenünk kell, ha Bánffy Miklós nagy vállalkozását a magyar irodalom folytonosságába akarjuk integrálni.

Ez a folytonosság ugyanis a huszadik században, amelynek történelme és kultúrtörténete tárgya és a század egy későbbi szakaszában születési ideje is a trilógiának, az irodalmi modernség folytonossága. Sokféleképpen gondolkodhatunk e modernségről vagy folyamatként elgondolva: a progresszióról, de az bizonyos, hogy annak a széles folyamnak, amely – csak az irodalom területén maradva – Ady, Móricz, Babits, Kosztolányi, Füst, Karinthy, Krúdy, Kassák, majd Szabó Lőrinc, Illyés, József Attila, Németh László és Márai, még később Radnóti, Weöres életművét hordozta a hátán, nincs alternatívája. Ami érték született a huszadik századi magyar irodalomban, ezzel az óriási, ellenállhatatlan áramlattal így vagy úgy, közvetve vagy közvetlenül összehangolható. Ezt az összhangot keresem Bánffy Miklós nagyszabású történelmi visszatekintésében.

Az öt kötet nemcsak lehetővé teszi, nemcsak kínálja, hanem szinte kényszerítő erővel előírja ezt a szembesítést, próbatételt és összhangkeresést. Az ország történetének az a szakasza, amelyet az író végigkövet, a Tiszakormány megbuktatásával, a nemzeti koalíció győzelmével veszi kezdetét, és az első világháború kitérésével zárul. Irodalmi tanulmányaink során ezt a korszakot az irodalmi modernség születési, kibontakozási időszakaként, a szellemi progresszió erőre kapásának periódusaként, új reformkor gyanánt szoktuk emlegetni. A Bánffy nyújtotta folyamatrajz zavarba ejtően interferál kulturális és történelmi beidegzettségeinkkel.

Az interferencia tartalmaz egybeesést, azonosságot azzal, amit inkább csak madártávlatból mutattak meg nekünk tanáraink. A regényből láthatjuk, még hozzá élményszerű, szinte tapintható közelségből hetvenkedni a nemzeti koalíció ágenseit, fellépni a darabont Fejérváryt, sűrögni-forogni

a frondórködő nemzetiségi képviselőket, ármányt szőni Ferenc Ferdinánd szövetségeseit, halljuk megnyilatkozni, nem parlamenti szónokként, hanem magánemberi közvetlenséggel Tisza Istvánt. Ismerősek a regény olvasója számára a világpolitika egyre zavarosabb és egyre több feszültséggel teli eseményei is, az orosz-japán háborútól az antant szerveződéséig. 31 Hiába is keresnénk ugyanakkor érdemi megnyilatkozásokat Szabó Ervintől Jászi Oszkárig, a Társadalomtudományi Társaságtól a *Huszadik Századig* azokról a szerveződésekről, amelyek a hivatásszerű politizálás kereteibe nem fértek bele, vagy kívül álltak a szerző által elfogadhatónak ítélt paradigmán. A munkásmozgalmi vagy agrárszociális mozgólódások is érdeklődésének perifériáján maradnak, és ha szóba kerülnek, nem részesülnek túlzottan barátságos elbírálásban. A zsidó asszimiláció hamarosan neuralgikus kérdéssé váló folyamatai sem kapnak hangsúlyt.

Az összkép, amely a békebeli kor politikai életéről a regényből élénk tárul, alapvetően eltér a megszokottól. Az eltérés annál zavarba ejtőbb, hogy nem azonosítható azzal a képlettel, amely a modernséggel ellenséges népnemzeti iskola köreiben alakult ki, még akkor sem, ha találhatók összekötő szálak a regény és ez alakulat szellemi háttere között. Nem rokonítható a regény azzal az értelmezéssel sem, amelyet Szekfű nyújt a korról a *Három nemzedékben*. A regény festette összkép idegensége attól, ami számunkra természetesenek tűnik, könnyen indokolható és igazolható. Bánffy egy kiváltságos osztály, a magyar főnemesség történetének egy szakaszát választja elemzése tárgyául, amely születésénél fogva hivatott volt az ország ügyeinek intézésére. Mi sem természetesebb, hogy ennek a társadalmi közegnek a nézőpontjából minden, az ország sorsát érintő történés, folyamat, helyzet más megítélés alá esik, mint ama rétegek aspektusából, amelyek a századelő modern magyar irodalmának különböző változatait megteremtették, s amelyek műveikben akarva-akaratlan sajátos módon reagáltak a világnak ugyanarra az állapotára.

Ha abból indulunk ki, hogy ez a vezető réteg rossz irányba, a háborúba, majd az országvesztésbe terelte a magyarságot, ha magatartását egyöntetűen kudarcosnak ítéljük, ha azt gondoljuk, hogy a történelem föl-tette kérdésekre a magyar arisztokrácia kizárólag téves válaszokat adott, akkor azt kellene válaszolnunk, amit Illyés nevezetes írásában a fejére olvasott kastélybeli vendéglátóinak. Annyi történelmi kudarc után, amelyek az arisztokrácia lehanyatlása után érték ezt a kis országot, én már nem lennék olyan magabiztos, amilyen Illyés volt a kastélybeli ebéd idején. Nagyobb figyelemmel, több nyitottsággal olvasom a regénytrilógiát, amelyben a szerző saját rétegét veti alá vizsgálatnak. Nem utasítom el a látteleletet, amelyet a századelő Magyarországról kiállít, még akkor sem, ha nem igazolja vissza azt a helyzetképet, amelyet oly jól esik evidenciaként elkönyvelni.

E nagyobb figyelemmel szemlélődve még két olyan lényegi tényező tűnik szemünkbe, amelyek tovább specifikálják az írói nézőpontot. Az egyik egy geográfiai meghatározottság, amely önmagában véve sem a regény hőseit, sem a szerzőt nem minősítik, nem teszik értékesebbé vagy kevésbé érdemessé: ez a regény által reprezentált főúri réteg erdélyisége. Nem mintha az erdélyi arisztokraták között kevesebb lenne a silány vagy közepes, a korlátolt vagy üresfejű, a beteg vagy züllésnek indult, mint azok között a főrendiek között, akik az ország más tájegységeiből származnak. Mégis az a benyomás alakul ki az olvasóban, talán mert a főhősök közülük kerülnek ki, hogy ezek a politikusok és közéleti emberek valóságközeliben gondolkodnak, érzékenyebbek az érdemi problémák iránt, felelősebb magatartást és tartalmasabb életvitelt alakítanak ki, egyáltalában: emberibbek, mint a szűkebb Magyarországon élő osztályosaik. Az erdélyi országrész kizsákmányoltsága, elhanyagoltsága a központ részéről, a trilógia harmadik részében az egész erdélyi politikai közösségben tudatossá válik, s Abádi Bálint gróf vezetésével fel is veszik a harcot az egyenlő bánásmód elérése érdekében, azaz egyfajta emancipációs küzdelmet folytatnak.

Nem függetlenül ettől, de a topográfiai helyzetre nem is korlátozható módon, a főhőst még egy alapvető jellemvonás döntő mértékben megkülönbözteti a főrendiek számottevő részétől. Erre a vonásra a nagy precedenst az az előd nyújtotta, akinek neve talán le sincs írva a regényben: Széchenyi István. Az attitűdöt, amely Abádi Bálintot a rejtett mintával összekapcsolja: reformkonzervatívizmusnak nevezhetjük. A főhős az egész cselekmény folyamán, jó szándékkal eltelve, nemegyszer naiv jóhiszeműsége miatt kudarokat elszenvedve változtatásokon töri a fejét, amelyek megkönnyítik az egyszerű emberek életét, felszámolják a korrupciót, enyhítik a nemzetiségi feszültségeket, nyugaton bevált új gazdálkodási, igazgatási, szervezési módszereket honosítanak meg az elmaradott országban. Nemcsak a parlamenti politizálás steril közegében, hanem a terepen is érvényesíteni kívánja reformtörekvéseit.

Igaz, hogy a közegellenállás a változtatásokkal szemben erős, az inercia olykor leküzdhetetlen, de az író hangsúlyozza, hogy Bálint nem magányos harcos, nem tragikusan cserben hagyott alak. Az arisztokrácia szerinte korántsem olyan ellenséges a modernizációval szemben, ahogyan mindmáig szeretjük hinni. Lehet, hogy a külföldön tanult újdonságok sokszor csak divatjelenségek, lehet, hogy civilizációs átvételekről van szó, amelyek csak a felszínt változtatják meg. De a felszínes és a mély, a pillanatnyi és a tartós, a látszólagos és a gyökeres nem szakítható szét olyan könnyen, mint azt első látásra hinnénk. Bálint reformista eltökéltségének egészében véve gazdag háttere van rétege mindennapos szokásaiban, hajlamaiban.

Mindazonáltal, korántsem közömbös, ki vagy kik azok az alakok, aki vagy akik a regény világának fókuszpontjába kerülnek. Anélkül, hogy Bánffy Miklós életrajzát közelebbről ismerném, megkockáztatom, hogy a trilógia az író regényesített, regénnyé fejlesztett önéletrajza. S ha ez így van, akkor a mű horizontja olyan tágas, amilyen főhősének látóköre. 33 Márpedig Bálint ítélőképessége differenciált, éles, lényeglátó. Ha megállapítható is bizonyos fokú természetes, spontán és reflektálatlan részrehajlás rétege iránt, ez nem torkollik felelőtlen apológiába, kritikátlan mentegetésbe. Nagyon is józanul és bíráló indulattal veszi szemügyre osztályát, nem óvakodik szóvá tenni akár a hazai közéletben, akár a nemzetközi politikában tanúsított szűklátókörű, olykor öngyilkos, önsorsontó gesztusait, tetteit, reakcióit.

Születésük megközelítő egyidejűsége okán is, úgy vélem, hogy Bánffy munkája tanulsággal szembesíthető Márai *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi regényével. A trilógiának adhatnánk ezt az alcímet: *Egy arisztokrata vallomásai*. A két író a saját réteghez fűző ugyanolyan ambivalens magatartással, apológiából és kritikából szőtt, szétbogozhatatlan összetettséggel látásmóddal jellemezhetjük. Egy lényeges különbséggel: Márai, a 19. század közepétől kibontakozó immanens polgárság-kritika, az esztétikai világzemplélethez származó deviancia, egyszerűen kifejezve: a bohémosság vállalásával markánsabban elhatárolódik osztályától, mint Bánffy a magáétól, ámbar számos elhajlásra utaló jel felbukkan az ő magatartásában is. Az arisztokrácia különböző típusairól, lehetséges útjairól ugyanolyan gazdag tablót állít elénk, mint Márai a saját családi körképében.

Ugyanígy, fókuszba állított reprezentatív főhőssel dolgozik a kor harmadik nagy átfogó visszatekintése a századelő folyamataira, Babits Mihály önéletrajzi regénye: a *Halálfiak*. Különös egybecsengés a „Méné tékel ufárszin” lángbetűt regénycímme magyarító trilógia és a *Halálfiak* cím egymásra rímelve. Nagyon tanulságos lenne a két regényben a magyar századelőről kibontakozó vízió rokon és ellentétes mozzanatainak összevetése. A trilógiának az *Egy polgár vallomásaival* és a *Halálfiak*ival való párhuzamba állítása révén olyan pontokat találhatunk, amelyeken Bánffy regénye a 20. századi magyar irodalom alaptendenciájához, a modernizáció köréhez illeszthető.

Azt mindazonáltal le kell szögezni, hogy nem mellékes, hogy Széchenyi neve nem merül föl a regényben, hangsúlyosan, még hozzá pozitív értékhangsúllyal szerepel viszont egy másik 20. század eleji karizmatikus politikusé, a Tisza Istváné. Nem jelent ez kevesebbet, mint hogy ha Abády Bálintot reformkonzervatívnak minősítjük, úgy ez a beállítottság nagyon közel áll a tragikus sorsú miniszterelnökéhez, vagy az ugyancsak felbukkanó

Bethlen Istvánéhoz, és ez éles határvonalat húz a Babits- és a Márai-féle víziók és a trilógia tendenciája közé. Az előbbieket minden belső komplikáltságukkal inkább a modernség, utóbbi minden, a korlátokon túlmutató elhajlása ellenére inkább a konzervativizmus paradigmájában helyezhető el.

34 Csakhogy a trilógia nem politikai kiáltvány, hanem par excellence művészi teljesítmény. Politikai vázára lecsupaszítani, ahogy eddig a gondolatmenet kényszerűségéből tettük, olyan hiba, mint egy csokrot virágaitól és leveleitől megfosztani és csak a szárát nyomni a megajándékozott kezébe. A politikálás, a közéleti aktivitás a társadalom felső rétegeinek csak egyik tevékenységi formája, csak az egyik módja annak, ahogyan egy arisztokrata arculata megmutatkozik, csak egyik fontos, de talán legszürkébb szelete az életnek, amely a századelő embere számára adatott. A politikai, közéleti szerepvállalásnak igen erős az identitásmeghatározó ereje, ám az arisztokrácia előjogokkal körülbástyázott, az átlagot meghaladó anyagi erőforrásokkal ellátott, a nagyvilágban való, a szó közvetlen és átvitt értelmében is igen széles mozgástérrel rendelkező, a társadalom által vágyott és irigyelt életszintje író és olvasó figyelmét egyaránt olyan életszférák felé fordítja, amelyek messze túlterjednek a parlamenti üléstermeken, a tanácskozások, beszédek, viták önmagában egyhangú közegén.

A regény – ne feledjük – egy szenvedélyes nagy szerelem krónikája, annak minden emberi mélységével és tragikumával, amely a regény főhőse, Abády Bálint és Milóth Adrienn, Uzdy Pál felesége között bontakozik ki. Történetük számos más regénybeli fiatal pár történetében visszhangzik, s érdekes módon a legszemélyesebb emberi kapcsolatokban kevésbé a jó végkifejlet, sokkal inkább a kudarc és a félresiklás kerül előtérbe. Így vagy úgy, a tilógiát a szerelem, s még tágabban az erotikum levegője lengi át. Az olvasó olyan világba lép be, amelyet, ha nem is az érzéki szépség kormányoz, de ahol Erosz az egyik legfőbb úr. Átesztétizált világ ez, bálokkal, farsangokkal, lakomákkal, vadászatokkal. Zene szól, csillárok ragyognak, táncoló párok suhannak el. Bánffy nem hazudtolja meg a társadalom felső rétegeinek életéről a közvéleményben kialakult képet, de pontosítja azt, autentikusan és hitelesen állítja elénk. A kudarc, a frusztráció, a fájdalom, az emberi silányság és közepszerűség nem hiányozhat ebből a közegekből sem, épp csak szublimáltabb formákat ölt, mint a társadalom alacsonyabb rétegeinek hétköznapjaiban.

Az *Egy polgár vallomásaival* állított párhuzam a trilógia további sajátosságaira, végső soron erényeire hívja föl a figyelmünket. Ha Márai műve a polgárság szociográfiája, Bánffy regénye – ha nem is a szociográfia eszközeivel – a modernség körülményei közé kerülő vezető társadalmi rétegek életének enciklopédiáját nyújtja. Egy kései kor számára, amely eltávolodott azoktól az állapotoktól, melyek a 20. század elején még természetesek voltak, szinte tankönyvként szolgál. Hogyan mentek végbe a vadászatok? Milyen

volt a kaszinóélet, középpontjában a nagy kártyacsatákkal? Hogyan párbajoztak a viszálykodó férfiak? Mindezekre a kérdésekre hiteles választ ad a trilógia. Amint hogy tájékoztat a divatról, a vendéglátásról, a vizitről, az életet átfonó ceremóniák sokaságáról, az agarászásról, az utazásról, a lótar- 35
tásról és eme életvezetés ezer más részletéről. De nem csupán az egyéni és közösségi praxisról tudósít a mű, hanem építészettörténeti tudásról téve bizonyosságot, e lét tárgyi feltételeivel is megismertet: a kastélyokkal, udvarházakkal, parkokkal, az intérieurókkal, berendezési tárgyakkal és használati eszközökkel.

Nemcsak a hagyományos paraszti kultúra tűnne el nyomtalanul népdalgyűjtők, néprajzosok, folkloristák buzgólkodása nélkül, hanem e zárt, exkluzív réteg sajátos kultúrája is kiesne az emlékezetből, ha Bánffy tolla nem őrizte volna meg számunkra. Elég felületesen összevetni (a különben nagyszerű) Móricz Zsigmond *Sárarany*ának arisztokrata-ábrázolását, hogy annak irodalmiassága és ezzel szemben Bánffy réteg-önarcképének autentikussága közötti ellentét szemünkbe tűnjék. A folyamat, amelyet a trilógia elénk tár, egy nagy múltú, a tradíciókhoz ezer szállal kapcsolódó társadalmi réteg modernizációja, alkalmazkodása a század követelményeihez egy olyan korban, amelynek politikai, katonai eseményei észrevétlenül aláaknázzák ez osztály történelmi létfeltételeit.

A társasági és társadalmi élet talaja, közege és háttere a különleges szeretettel festett erdélyi táj, a nagy szakértelemmel ábrázolt növény- és állatvilág, elsősorban a Mezőség és a havasok természeti környezete. Itt mondom el, hogy a nagyregény a realista próza regiszterében íródott, regénytechnikai szempontból nem tekinthető újítónak. A terjedelmes természetábrázolások festőisége azonban szembetűnő. Átélt tájakkal vagy tájrészletekkel találkozunk, egy életélvező és kifinomult ízlésű társadalmi réteg befogadói magatartásán átszűrve, tehát az impresszionista stílus eszköztárát messzemenőig kiaknázza a szerző. A trilógia tájleírásai azonban nem idillizálóak, és nincsenek romantikusan elrajzolva. A főhős például a havasokra mindig valamilyen gyakorlati tennivaló elvégzése végett kirándul, s lépten-nyomon szembesül az ott élő népesség ezernyi bajával, gondjával, társadalmi és nemzetiségi konfliktusaival. Ez visszahúzza a regény gondolatmenetét az impresszionista áriák szárnyalásából a hétköznapiak recitativójába, a realizmus regiszterébe.

Nem lenne méltányos Bánffy Miklós trilógiáját két másik arisztokrata író, Tolsztoj gróf vagy Marcel Proust teljesítményével összevetni. A magyar író azonban a maga vállalta írói módszerekkel, magas színvonalon elvégezte azt a feladatot, amelynek köszönhetően rendelkezünk képpel arról, hogyan élt és hogyan vett részt a nemzet sorsának alakításában a modernizáció

küszöbén a magyar társadalom felső rétege. Nem nagy öröm, hogy erre a teljesítményre, amely a magyar irodalmi modernség sajátos irányú, reformkonzervatív szellemű kitágításaként értelmezhető és értékelhető, megint csak 36 külföldről, Angliából és Franciaországból kellett figyelmeztetni bennünket. De ha már így van, akkor kötelességünk nekünk magunknak is megkeresnünk azt a méltó helyet, amely Bánffy Miklóst, az író a modern magyar irodalomban megilleti.

